

předávají, tedy to, co je předáváno. Je-li v centru pozornosti právě tato stránka tradice, hovoříme podle Szackého o předmětném (objektivním) pojetí. 3. Vztah daného pokolení k minulosti, souhlas s dědictvím, nebo protest proti němu. Pojetí zaměřené na tyto otázky nazývá Szacki subjektivním.

Na základě této klasifikace provádí poté polský autor odpovídající terminologické rozlišení a hovoří o sociální transmisi (činnostní pojetí), o společenském dědictví (předmětné pojetí) a o tradici (subjektivní pojetí). Celá druhá kapitola je pak věnována podrobnější analýze těchto tří aspektů a pojetí tradice. Všechny tyto tři aspekty se podle autorových slov nesporně doplňují a při zkoumání tradice je třeba je všechny brát v úvahu. Jejich rozlišení je však potřebné, neboť právě tím, že bývají ve vědeckých úvahách i v publicistických sporech směřovány, dochází ke zbytečným polemikám a zmatkům. Je autorovou zásluhou, že vnaší do této otázky svou pojmovou i terminologickou analýzou jasno. A i když jeho návrh nemusí být pochopitelně ve všech směrech akceptován (na to si ani autor nečiní nárok), stává se nesporně přinejmenším solidním základem věčné diskuse.

Třetí kapitola Szackého práce je věnována analýze pojmu tradicionalismu. Také tento pojem je mnohohybný, autor provádí klasifikaci jeho základních významů a zamýšlí se nad reálnou rolí tradicionalismu jako světového nároku ve společnosti. Konečně poslední kapitola, nazvaná *Tradice a historická věda*, je soustavnějším výkladem otázky, které se autor již v předchozím výkladu několikrát dotkl — poměru tradice k historii jako vědě.

V naší informaci jsme pochopitelně nemohli podat výčet všech otázek, jimiž se Szacki zabývá. Všimli jsme si pouze toho, co považujeme za nejpodstatnější. Celá práce je myšlenkově neobyčejně bohatá a autor, který by byl k sobě méně náročný, by z látky, kterou shrml, zpracoval a tvůrčím způsobem rozvinul Szacki, rozhodně vytěžil kvantitativně mnohem rozsáhlejší dílo, než je tato poměrně útlá studie. O to víc je v ní doslova na každé stránce námětů k přemýšlení, o to je její obsah hutnější, o to méně je v ní zbytečných slov.

Přínos Szackého *Tradice* vidím v kontextu soudobé marxistické sociologie v těchto bodech: 1. Je prvním soustavnějším a relativně vyčerpávajícím pokusem o monografické zpracování problému tradice na půdě současného marxismu. 2. Přináší cenná, originální a argumenty podložená pojmová a terminologická rozlišení a upřesnění, bez nichž je další práce na dané problematice a diskuse o ní těžko myslitelná. 3. Ve své historické části je významným příspěvkem k dějinám marxistického sociologického myšlení, jejichž zpracování je potřebným a naléhavým úkolem. 4. Je dobrým základním přehledem o nemarxistické literatuře na dané téma a jejím kritickým zhodnocením. 5. Je příkladem plodného přínosu marxistické teorie a metodologie při zpracovávání problémů pohybujících se na pomezí několika příbuzných disciplín. 6. Je obrazem vysoké kultury autorovy badatelské práce i jeho kritičnosti k vlastním závěrům.

Celkově je další úspěšnou studií autora, jehož celé dosavadní dílo znamená nesporný přínos k marxistickým dějinám sociálního myšlení a sociologie.

Jan Sedláček

P. P. Maslov: Statistika v sociologii

Moskva, Statistika 1971, 248 s.

Autor P. P. Maslov je znám sociologické odborné veřejnosti z četných knih zabývajících se sociologickou problematikou. Již v roce 1930 vydal knihu *Perenaselenije russkoj derevni* (Gosizdat, Moskva) a od roku 1960 je to pak celá řada: *Bjudzhet vremeni* (I AN SSSR, Moskva 1960 — anglicky), *Vremja, dosug, obrazovanie* (Vyssaja škola, Moskva 1964), *Dochoď sovetskoy semji* (Statistika, Moskva 1965), *Modelirovanije socialnyh procesov* (Nauka, Moskva 1966 — anglicky), *Sociologija i statistika* (Statistika, Moskva 1967).

Kniha *Statistika v sociologii* je podstatně předělaným vydáním první verze, kterou byla *Sociologie a statistika* z roku 1967. Už tato první verze byla našim čtenářům dostupná.

Podle názvu knihy budeme nejspíše očekávat standardní obsah, který se pod podobnými tituly skrývá: učebnici metod statistiky pro použití v sociologickém výzkumu. O nic takového tu však nejde. Autor neměl v úmyslu napsat učebnici, ale chtěl provést komplexní analýzu metodologie statistických aplikací v sociologických problémech a ukázat na meze a možnosti těchto aplikací. Vychází přitom z bohaté zkušenosti z práce nad konkrétními daty. Domnívám se, že kniha může být užitečná pro různé typy čtenářů:

- sociology, kteří se o statistiku nezajímali a kteří zde dostanou zasvěcenou, na filosofickém základě založenou argumentaci pro potřebu a používání dat v sociologickém bádání a též principy, které je při takové práci třeba dodržet; kniha je pro ně jednak úvodem do problému a jednak stimulem k dalšímu seznamování se se statistikou, například i s konkrétními metodami a technikami, které zde nejsou vysvětlovány. Tento typ čtenářů může vynechat některé partie, které předpokládají matematické formulace, na druhé straně však právě zvládnutí těchto částí umožní zbavit se obvyklé nechuti k matematické formuli a formulaci;
- sociology, kteří jsou seznámeni se základními technikami a metodami statistiky, kteří mají praxi v analýze dat; ti naleznou v knize širší metodologický pohled; problémy tu jsou buď přímo formulovány, nebo jsou odvoditelné. Těmto čtenářům snad bude kniha invokovat otázky po smyslu technik a statistických postupů vůbec; prostudování knihy jistě přispěje ke kvalitě aplikací;
- metodology, kteří zde najdou mnoho námětů pro rozvíjení metodologie poznávacích postupů založených na analýze dat; kniha je shrnuje a otevírá dostatečně.

V každém případě jde o velice užitečnou práci, která vyplňuje mezeru mezi učebnicemi

statistických metod a pracemi obecně metodologickými. Kniha překračuje rámec daný názvem v tom smyslu, že se dotýká nejen problematiky statistických aplikací, ale šířeji i aplikací matematických, matematického modelování vůbec a zvláště modelů sociálních procesů — tak navazuje na dřívější autorovy práce. Takto komplexně pojatá problematika je natolik široká, že neumožňuje detailní zastavení u jednotlivých aspektů — záměrem autora je tedy komplexnost pohledu umožňující najít vztahy mezi jednotlivými dílčími aspekty a pohledy. Problematika knihy není v žádném případě uzavřena, sám autor prohloubil řadu názorů od vydání první verze z roku 1967. Je to kniha podnětná, vybízející k diskusím a řešení naznačených problémů; na základě zasvěcené argumentace staví základ pro výstavbu jednoho směru sociologické metodologie.

Autorův styl (zřejmě podmíněný extenzitou záběru) i sémantické a terminologické problémy nás nutí ke značnému soustředění a stálému hodnocení jednotlivých částí a výroků v rámci celku. Při studiu (a slovo studium je třeba podtrhnout) této náročné knihy si uvědomíme, jak snadné je polemizovat s jednotlivými výroky (které v cizím jazyce navíc špatně chápeme), ale jak nesnadné je argumentovat proti ucelenému hledisku. Nejednou se při čtení knihy pouštíme do polemik s určitým výrokiem nebo se zase dovoláváme některých formulací — pravý smysl výroku a autorův záměr se pak ale vyjeví až při celkovém pohledu a zhodnocení a může být zcela odlišný od naší původní interpretace. Je to jistě vinou obecně nejednotně užívané terminologie, nevyslovených a neopakovaných samozřejmostí, které si čtenář nemusí uvědomit, samozřejmě tu má svůj vliv nejednoznačná sémantika slov, ale také tu je příčina v tom, že často máme snahu překládat zjednodušeně a „přímou“; napomáhá tomu ovšem i autorův styl. Zdánlivě sporná tvrzení se však vyjasní ve velké většině v dalším textu. Dále se pokusím upozornit na některá z nich.

Velký význam knihy je v tom, že vyžaduje tvůrčí přístup čtenáře, že jej nutí přemýšlet a zaujímat stanoviska jak v dílčích aspektech, tak k celkovým přístupům. Není to tedy čtení receptáře, návodů a pravidel, které vyžadují většinou jen trpělivost v osvojení si určitých schémat postupu. Zde každý oddíl formuluje nový problém, z něhož vyplývají desítky jiných.

První kapitola *Role statistiky v sociologických výzkumech* se zabývá problematikou zobecňování faktů, prioritou teorie v rámci sociologických výzkumů a předmětem statistické analýzy. Je tu také oddíl kritiky hodnotící zkušenosti západních sociologických výzkumů. V třetím oddíle se rozebírá předmět statistiky. A zde mnohý čtenář nebude souhlasit s některými výroky autora; i když jde o detaily, tyto detaily mají závažné konsekvence v porozumění, například výrok, že v problematice kontroly jakosti nemůže být řeči o matematické statistice. To je pouze určitá formulační nepřesnost, která je dále v knize uvedena na pravou míru. Matema-

tická statistika nemá materiální obsah (v tom má autor jistě pravdu) — je to součást abstraktní vědy — matematiky. Abstraktní matematické modely, z nichž matematická statistika vychází, vznikají v procesu složitého odrazu jevů reálného světa. Aplikace matematickostatistických výsledků je pak možno zavádět přímo na ty situace, které patří do třídy modelovaných jevů. Proto kontrola jakosti je přímou aplikací abstraktní matematiky, která — zasazena do konkrétní situace — dostává svůj obsah specifikovaný na tuto situaci. Myslím, že obecně P. P. Maslov nedoceňuje vliv matematické statistiky na statistiku oborově. Oborová statistika (např. ekonomická či biologická) je přece kritériem praxe hodnotícím praktickou aplikabilitu matematické statistiky.

Nedorozumění může nastat už v samém termínu „statistika“. Jeho význam je rozmanitý a společný jmenovatel „práce s daty“ se specifikuje nejružnějším způsobem. I autor jej používá v dosti široké významové škále: statistika sbírající hromadná data na celostátní úrovni a vytvářející zobecňující a interpretovatelné ukazatele, matematická statistika jako formální matematická disciplína zpracovávající modely práce s daty, aplikovaná statistika, ekonomická statistika, statistika práce, sociální statistika. To by nemělo vést k žádným potížím; avšak vysvětlení je nutné v okamžiku, kdy jde o institucionalizaci, instituce, předmět, roli a o koncepci.

Proto se také autor ptá: Jakou tedy statistiku používat v sociologickém bádání? Jeho odpověď je: Samozřejmě ekonomickou a nikoli biologickou. V dalším textu však používá název sociologická statistika.

Podívejme se v této souvislosti na problém podrobněji:

Vezmeme-li současný vývoj oborových statistik, pak v mnohém je sociologii opravdu ekonomická statistika nejbližší. Pokud jde o základní ukazatele, pak je však jistě vhodnější statistika demografická, při zkoumání jiných aspektů statistika psychologická nebo biologická či jiná. Použitím názvu *sociologická statistika* vlastně autor ukazuje na neadekvátnost jakékoli jiné statistiky pro potřeby sociologie a podmiňuje tím vlastně výrok o aplikaci ekonomické statistiky na dobu, kdy samostatný statistický systém pro sociologii nebyl ještě vyvinut. Sociologie je věda svým předmětem a metodou odlišná od ostatních, i když velmi příbuzných nebo v lecčems analogických vědních oborů — může sice přebírat řadu metod (a také to zhusta činí), neboť je to účelné, výhodné a přirozené — systematické budování sociologické metodologie však předpokládá systematické budování sociologické statistiky.

Statistika má v aplikační vědě dvě základní role, dvě roviny:

- a) zavedení a prověření smysluplných měr, které charakterizují sociologické pojmy, a vyvíjení modelů, které umožňují diskusi a teoretické zpracování těchto měr;
- b) vyvíjení metod zobecňování — při neúplné informaci o cílovém základním souboru hledá cesty měření základních parametrů; for-

mule a její zpracování; algoritmus, pravidlo; jejich vlastnosti vycházející z matematické statistiky.

Oba aspekty patří do sociologické metodologie, druhý pak také do oboru konkrétních metod a technik. Současné s těmito dvěma však ještě musíme uvažovat aspekt organizace.

Tyto úkoly tedy před námi stojí; jsou však už také v první fázi řešení (např. analýza dat mikroenzů na ÚFS ČSAV). Celý vývoj sociologické statistiky (používám tu volně autorův termín, který sice zatím není užít, ale pomalu, postupně si razí cestu) však bude předznamenán vývojem sociologie a jejích teoretických požadavků, jako je volba proměnných, které jsou sledovány, jejich propojení, tvorba teoretických ukazatelů, které pak jsou převáděny do matematických indexů a zjišťovány. Jinými slovy, je třeba mít nejprve teoretické základy statistického měření relevantních vlastností různých sociálních skupin, provést konstrukci indexu tak, aby odrážel podstatné vlastnosti, a nakonec nalézt optimální technicko-organizační zajištění sběru dat a dosazení do matematických vzorců. Je to tedy konstrukce komplexního měřicího prostředku a postupu, měřicí stupnice a provedení vlastních měření.

Praxe si takový vývoj žádá a ten už ve svých začátcích probíhá. Sociologická statistika ovšem zahrnuje nejen argumentaci měř, sběr a zpracování standardních statistických dat pro celostátní populaci, ale také přístupy ke zpracování dat anket, výběrových šetření, dat speciálního charakteru apod., jimiž jsou získávány informace o dílčích populacích a o speciálních situacích. Nejde nám tedy vždy jen o tzv. hromadná data celostátní úrovně (na které se P. Maslov téměř jednoznačně zaměřuje). Zpracování dat z dílčích souborů a dat nehromadného charakteru ovšem také do statistiky (nebo širěji do matematické sociologie) patří.¹

Nejobtížnější metodologické problémy statistiky v sociologii jsou však v oblasti vyvinutí měřicích prostředků pro vlastnosti skupin (jak malých, tak velkých). Skupina chápáná jakožto celek není jen prostým úhrnem jedinců. Zde bude třeba kriticky hodnotit tzv. „princip střední hodnoty“, podle něhož se vlastnost skupiny měří jako průměr hodnot vlastnosti u jednotlivých členů. Přitom ovšem například průměrný příjem na hlavu v domácnosti není perfektním ukazatelem, protože u větších rodin mohou průměrné náklady klesat, náklady na dospělého jsou jiné než na děti a podobně; skupinový postoj není průměrem postojů jednotlivých členů skupiny; chování skupiny nelze předvídat z chování jedinců v podobné situaci atd. atd. Marxistický pohled předpokládá především hlubokou analýzu každého případu. Proto i zde budeme muset v každém případě rozhodnout, zda je tento princip skutečně akceptovatelný. Bohužel jsme v současné době v situaci, kdy skupinové míry vznikají jako

přímé agregáty jednotlivých hodnot (průměry, rozptyly atd.). Princip střední hodnoty můžeme přijmout ve většině případů pouze jako dočasnou nutnost; zde je ovšem vidět jedna z mezi aplikace statistických ukazatelů běžného typu.

Obecně je tu pak velmi obtížný problém zachycení podstaty společenského procesu nepřímým měřením. To je možné jen na základě postulovaných teoretických modelů. Jak jinak je možno zachytit velmi subtilní změny ve společnosti, které se ještě nedostaly tak daleko, aby byly zjevné? V naší společnosti nastalo mnoho objektivních změn, které však nejsou uchopitelné sociologickými metodami. Zjednodušeně to lze ilustrovat na příkladu respondenta, který má v sociologickém výzkumu vyjádřit svůj názor, ale sám je teprve v procesu vytváření názoru, ještě si tento názor neujasnil a nemůže jej tedy explicitně a verbálně vyjádřit. Úkolů je tedy dost.

Zde se ovšem setkáváme s dalším aspektem věci — jak využít statistiku nebo dokonce sociologickou statistiku? Výstavba sociologické statistiky by byla neúčelná, kdyby nesloužila účelům nejširší praxe sociologické vědy a skrze ní praxi (v nejširším slova smyslu) celé společnosti. Její užití je ovšem podmíněno existencí uživatelů, tj. sociologů schopných a ochotných komunikovat se statistickým textem a po zvládnutí metody komunikovat s daty. Budoucnost (a už i současný vývoj) ukáže, že ochota se změnit v nutnost. A tudíž ochota bude jedním z kritérií výběru k praxi v sociologii. Jde pouze o schopnost naučit se trochu nezvyklému jazyku. K tomu mohou vést dvě cesty — při výuce sociologie přednášet studentům teorii matematické statistiky na dosti vysoké úrovni, nebo vytvořit speciální jazyk sociologické statistiky, který by byl prostředníkem mezi sociologií a matematikou a v němž by statistické pojmy od samého začátku byly uváděny do souvislosti s paralelními pojmy sociologickými.

Obojí jsou extrémy, které nelze zcela splnit — není reálně možné přednášet teorii statistiky pro studenty sociologie a není možné v krátké době vytvořit konzistentní a úplný jazyk sociologické statistiky. Zřejmě tu půjde o kompromis a střední polohu — nejlépe bude, přednášet matematiku a statistiku z hlediska obecné metody jako abstraktní předmět aplikovaný na konkrétní situace. Souběžně však je třeba vytvářet jazyk statistiky sociologické.

Kniha P. P. Maslova nejen tento vývoj předpokládá, ale v jeho duchu je také koncipována.

Statistika nemůže být ovšem specifická pro vědní obor sociologie, pokud nebude položen metodologický základ pro pojmový systém, pokud nebudou objasněny a vzájemně porovnány pojmy postoj, mínění, spokojenost a celá dlouhá řada dalších. Na druhé straně musí být vyvinuty a objasněny pojmy

¹ Matematický aparát a matematická teorie může sloužit nejen účelům empirie, ale i pro výstavbu sociologické teorie samé.

metodologické: měření, znak, vlastnost, validita, škálování, typologie, experiment — jejich role, důležitost, vzájemná podřízenost.

Přicházíme tak ke třem zdrojům předvídané sociologické statistiky:

- sociologie (která ovšem zprostředkovává též vliv historického materialismu);
- marxistická filosofie;
- matematická statistika (projevuje se jednak přímo, ale také prostřednictvím jiných oborových statistik: demografické, ekonomické, psychologické, zdravotnické, biologické atd.).

V každém případě je tu naznačen úkol nelehký, jehož řešení bude zřejmě úkolem dlouhodobým

Uvědomíme-li si všechny tyto aspekty — kompozici statistiky, její úkoly, předpoklady a její zdroje — bude se nám zdát nesprávná autorova kritika Kendallových knih (str. 27) — resp. kritika knih podobného typu vůbec, tj. přehledových knih shrnujících výsledky matematické statistiky. Kniha (v novějších vydáních je spoluautorem A. Stuart) dává přehled metod pro aplikace a je určena pro určitý druh čtenářů — pro matematické statistiky pracující v základním výzkumu i v aplikacích meritorních věd. Její vztah k praxi je velmi silný, i když je zprostředkován. Je to kniha dostatečně teoreticky fundovaná, ale zase není zatížena matematickými detaily, které by tu byly nefunkční a pro daný účel zbytečné. Kendallova (a Stuartova) kniha sloužila a slouží jako dobrá referenční příručka pro statistiku. Takový je její účel a z tohoto hlediska je myslím třeba ji hodnotit, zejména také proto, že dlouhou dobu byla jedinou prací svého druhu.

Zastavme se dále u dalšího možného nedorozumění, které může vzniknout například u výroku „v oblasti společenských procesů neexistuje stochastický proces“ (str. 4 v úvodu; autor si klade za hlavní úkol tuto tezi prokázat) nebo názoru na str. 11, že výkyvy cen kolem střední hodnoty v kapitalistickém světě nejsou stochastickým procesem. Opět tu stojíme u formulačního a terminologického problému. S autorem budeme souhlasit, jestliže „stochastický proces“ chápeme jako nahodilost reálného vývoje. Objektivně působící zákony společenského vývoje tezi stochastického procesu potom vylučují, i když vliv náhodného musíme i tady uvažovat. Stochastický proces však obecně znamená něco jiného — je to matematický pojem. Je to posloupnost (nebo obecně jakýkoli souhrn) náhodných veličin. Vzniká jako abstrakce z třídy situací, v nichž pozorujeme posloupnost (většinou časovou) jevů, v jejichž výskytu se projevuje náhodnost nebo u nichž musíme některé jevy (z hlediska úrovně našeho poznání) za náhodné považovat. Tak neznáme-li všechny příčiny výkyvu cen kolem střední hodnoty (nebo jsou-li takové znalosti příliš detailní a pro řešení konkrétního problému nepotřebné), pak tyto výkyvy považujeme za náhodné a tak s nimi při zpracování také nakládáme. Autor to také tak chápe. Čtenář, který se ale nedostane ke kapitole o mode-

lování sociálních procesů, může s takovýmto vytrženým výrokem polemizovat, a to proto, že chápe jeho význam jinak než autor (v knize není pojem dostatečně přesně uveden).

Druhá kapitola se nazývá *Studium zákonitostí v oblasti společenských jevů* a skládá se z oddílů: *Určování zákonitostí, Postupné úrovně badań, Zákonitosti našeho společenského života, Zákonitosti společenského života v kapitalistických zemích, Nepravé korelace*.

Vědecké zákony jsou odrazem objektivních procesů probíhajících nezávisle na naší vůli (to je marxistické chápání vědeckého zákona). Předstupněm vyslovení zákona je pozorování zákonitostí, v sociologii pozorování zákonitostí společenského života. Protože role společenského zákona je podstatná a umožňuje předvídat (a tedy i měnit), je základním úkolem konkrétního sociologického výzkumu odhalení zákonitostí, tj. pravidelností, řádu, podle něhož se posluupnost individuálních jevů stává jevem hromadným, a tudíž sociologickou charakteristikou. Tento řád musí mít povahu opakovatelnosti, jevy jsou objektivně organizovány v tom smyslu, že vnitřní zákonitost se jeví jako vnější logická souvislost. Zákonitosti tedy předpokládají existenci obecného a v jiném stupni stálého ve studovaných procesech. To je zkráceně myšlenka této kapitoly, která pak je rozváděna na příkladech.

Statistika umožňuje hledání zákonitostí v datech, a tím i v jevech, o nichž data vypovídají. V páté části této kapitoly ukazuje autor na velké nebezpečí při hledání zákonitostí, na nepravé korelace.

Třetí kapitola *Hranice pravděpodobnostních kritérií v sociologii* se zabývá problematikou pravděpodobnosti, uvádí krátké historické poznámky, konstatuje existenci objektivních a subjektivních pravděpodobností, krátce se zmíní o Bayesově větě a o předpokladech normality. Tato kapitola by si zasloužila hlubší autorovy pozornosti. Například hodnocení aplikability Bayesovy věty či předpokladu normality může vést čtenáře ke zcela nesprávným závěrům. Obojí se nemůže nahrazovat; každý z těchto pojmů má svou vlastní roli v systému statistického usuzování a svá vlastní omezení na aplikaci. Nasazení obou je vždy záležitostí konkrétní situace a konkrétních cílů. Je velká škoda, že problémy této kapitoly zůstaly nedořešeny; statistika vychází z matematické statistiky a ta je součástí počtu pravděpodobnosti. Pojem pravděpodobnosti je pro statistickou práci základní a klíčový. Také metodologie statistické práce s daty (v tomto případě jde o vyjádření modelu poznávacího procesu a statistického usuzování) stojí v základech statistiky a bez jeho hodnocení nelze vyvíjet zdárně jednotlivé techniky, které z nich vycházejí. Malý důraz na tento problém i na nedocenení role matematické statistiky plyne ovšem z toho, že autor chápe statistiku převážně jako sběr a zpracování hromadných dat na celostátní úrovni, zatímco problémy jiných analýz dat se zabývá jen okrajově.

Také čtvrtá kapitola *Aplikace matematiky v sociálně ekonomickém bádání* je dost stručná a nemůže dostatečně pokrýt celou šířku tématu. Autor tu mimo jiné stručně hodnotí čtyři hlavní omezení matematických aplikací: 1. neúplná šetření (výběrová šetření), 2. předpoklad normálního rozložení, 3. pravděpodobnostní základ ukazatelů a potřeba velkých souborů pro odhad, 4. dynamičnost vývoje sociální reality a ztíženost interpretace rozdílů v opakovaných šetřeních.

Hodnocení těchto aspektů by si vyžádalo samostatnou práci. Dá se soudit, že největším problémem je poslední bod, zatímco první tři jsou z hlediska statistické teorie vysvětlitelné a překonatelné. Hlavním momentem jejich překonání je však právě teoretická příprava a přínos informace zvnějšku, jakož i vhodné metodologické uspořádání. Právě těmto momentům, kde statistika vstupuje do přímé vazby s filosofií a s obecnou metodologií, je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Vždyť právě zde rozhodujeme o validitě našich postupů.

Obsáhlá pátá kapitola *Modelování sociálních procesů* je pokračováním a shrnutím autorových prací zaměřených na tuto oblast. Překračuje se zde rámec statistiky a je volen pohled širší — hledisko matematické sociologie.

Poslední, šestá kapitola *Statistika mínění* je věnována metodám a technikám sociologického výzkumu. Váže se ke statistice jako k nástroji sběru dat a jejich zpracování — obsahuje části o dotazníku a rozhovoru, poznámky o sestavování dotazníků, o klasifikaci a třídění dat. Základní důraz je zde kladen na přípravu sociologického výzkumu — na důkladnou přípravu dotazníku, otázek, plánu zpracování organizačních záležitostí.

Ve všech kapitolách autor důkladně a kriticky hodnotí západní sociologii a její výsledky; současně však jí přiznává určité klady v oblasti technických zkušeností, například Gallupovu nebo Harrisovu ústavu pro výzkum veřejného mínění.

V knize nalezne čtenář mnoho zajímavých příkladů, ilustrujících mnohdy velmi dobře autorovy názory, upřesňující některé nejasné formulace. P. Maslov je velkým znalcem odborné marxistické i západní literatury, což umožňuje dobrou argumentaci a zasvěcenou kritiku. Je však také znalcem krásné literatury, což mu umožňuje volbu velmi hezkých efektivních ilustrací a vysvětlení citací z beletrie — např. pojem střední hodnoty (s. 15 — G. Uspenskij) nebo nepravých korelací (s. 77 — L. N. Tolstoj).

Kniha tedy není receptem a nelze ji chápat jako uzavřenou záležitost; je to především vědecká práce shrnující a otevírající problémy, podněcující k řešení těchto problémů a k další diskusi. Je to práce se snahou po komplexním pohledu na problematiku statistiky v sociologii, a to hlavně statistiky hromadných standardních dat na celostátní úrovni.

Je to kniha o nutnosti zobecnování a o problematice zobecnování z dat, což je vyjádřeno jednou z ústředních myšlenek: „Bez zobecnění

jsou fakty slepé, bez konkrétních faktů je zobecnění schematické.“

P. Maslov v ní již vlastně pokládá základní kámen k tomu, co ještě sám nesměle nazývá sociologickou statistikou. Opírá se přitom o solidní základy sovětské statistiky s celou její dlouholetou tradicí, o kritický rozbor západních výsledků a o důsledné marxistické pozice.

Na závěr citujeme první slova úvodu: „Končné cíle sovětské sociologie spočívají v pomoci organizovat sociální instituce a zdokonalit normy společenského chování. Prostředkem pro to jsou konkrétní sociální výzkumy vzájemného působení objektivní a subjektivní stránky společenského života. A právě taková šetření dávají výchozí faktický materiál, který je zpracován a zobecněn podle metodiky rozpracované statistickou teorií a praxí.“

Jan Řehák

O. Matoušek, J. Růžicka, A. Hladký: Člověk a práce

Praha, Sociologická knižnice nakladatelství Svoboda 1972, 300 s.

Společenské vědy se z různých hledisek, bezprostředně nebo v konečné instanci, zabývají lidskou činností. Obecná sociologie se zabývá především objektivními společenskými podmínkami a důsledky lidské činnosti, psychologie především subjektivním zprostředkováním těchto důsledků a podmínek a jeho významem pro společnost a osobnost.

Marxisticko-leninská sociologie i psychologie vychází z toho, že základním a nejvýznamnějším druhem lidské činnosti je práce. V obou těchto vědních oborech má proto její zkoumání zvláštní místo. Práce je nejen jedním z ústředních předmětů sociologie i psychologie, ale též jedním ze společných předmětů obou těchto oborů. Kniha o psychologických aspektech pracovní činnosti se proto může těšit pozornosti sociologů, stejně tak jako psychologů.

Na rozdíl od předchozí práce prvních dvou uvedených autorů se kniha *Člověk a práce* nezaměřuje na vyčerpávající systematický výklad celé psychologie práce jako vědního podoboru, ale soustřeďuje se na teoretické a metodologické problémy zkoumání psychologických souvislostí práce. V ohnisku pozornosti je zde osobnost a činnost člověka v pracovním procesu. Zvláštní důraz je kladen na psychologické otázky pracovní zátěže. V souladu s obecným trendem volí autoři systémový přístup k řešení těchto otázek. Ten mimo jiné umožňuje i prognózu, stále častěji uznanou za hlavní cíl praktické aplikace teoretických poznatků vědních oborů. V případě psychologie práce se jedná především o prognózu dalšího vývoje pracovníků, jejich osobností a činností.

* * *

V úvodu knihy je podán stručný historický přehled hlavních fází vývoje psychologie, užité v hospodářské praxi. V kapitalistické společnosti bylo toto užití psychologie zhruba postupně zaměřeno na: